

מבט על, גיליון 547, 8 במאי 2014

המשולש הפלסטיני-ירדני-ישראלי

עודד ערן

ההפרדה שעשתה בריטניה המנדטורית ב-1921 בין הגדה המזרחית של נהר הירדן לבין השטח המשתרע בין הנהר והים התיכון לא ביטל את הזיקות השונות, הממשיכות ללבוש ולפשוט צורה על פי ההתפתחויות הפוליטיות. בזיקה הירדנית-פלסטינית ניתן לאבחן במנעד עצום בין סיפוח ירדני ב-1950 של הגדה המערבית, שנותרה אחרי המלחמה ב-1948 תחת שליטת הלגיון, לבין התנתקות מוחלטת ב-1988. אולם עניינה של ירדן בנעשה בצידו המערבי של נהר הירדן לא פסק ובמיוחד, בכל הקשור לירושלים. המציאות הדמוגרפית לפיה יותר ממחצית אזרחיה של ירדן הם ממוצא פלסטיני, היא כשלעצמה יוצרת את הצורך במעורבות ירדנית אבל נושא ירושלים מעניק לממלכה ההאשמית את המעמד המיוחד בעולם הערבי אם כי לא בעוצמה שיש לערב הסעודית מכוח היותן של מכה והכעבה תחת שליטתה.

את עניינה המעשי בירושלים תרגמה ירדן בשני מסמכים מרכזיים. בהסכם השלום עם ישראל מאוקטובר 1994. שם נאמר (סעיף 9) ".....ישראל מכבדת את תפקידה המיוחד הקיים של הממלכה ההאשמית של ירדן במקומות קדושים מוסלמיים בירושלים. בשעה שיערך המשא-ומתן על מעמד הקבע, תעניק ישראל עדיפות גבוהה לתפקיד הירדני ההיסטורי במקומות קדושים אלו". מעין מקבילה ירדנית-פלסטינית ניתן למצוא בהסכם שחתמו ב-31 במארס 2013 המלך עבדאללה השני כ"אפוטרופוס של המקומות הקדושים" (ללא הבחנה בין מוסלמים ונוצרים) ומחמוד עבאס כ"נשיא המדינה הפלסטינית". לפי סעיף 2 בהסכם, המלך הירדני ".....יבטיח שמעטה ולעולם יוכלו מוסלמים להגיע אל ומהמקומות הקדושים המוסלמיים בירושלים....." (הבטחה כזו לא ניתנה בהסכם לנוצרים). המלך ינהל את המקומות הקדושים וישמרם וייצג את האינטרסים הקשורים למקומות אלו בפורומים בינלאומיים. המלך הירדני אף יפקח על ה-ווקף הירושלמי ורכושו – על פי החוק הירדני. ההסכם הזה גם העניק גושפנקא פלסטינית לטענה הירדנית שהאפוטרופוס שלה במקומות הקדושים בירושלים מקורה בפנייה פלסטינית (חאגי אמין אל חוסייני וראש העיר ירושלים דאז, ראגיב נשאשיבי) במארס 1924 לשריף חוסיין (אביו של המלך עבדאללה הראשון).

בחודשים האחרונים התלהטו הרוחות של הצלע הישראלית-ירדנית במשולש בשורה של נושאים והמרכזי שבהם, הוא ענין ירושלים. חילופי הדברים מתנהלים במישור הפרלמנטרי כאשר בירדן קראו חברי פרלמנט להקפאת הסכם השלום ביו שתי המדינות ולגרש השגריר הישראלי (אחרי האירוע במעבר גשר אלנבי שבו נהרג אזרח ירדני) ובכנסת יזם חבר הכנסת פייגלין דיון על נושא הריבונות הישראלית בהר הבית. בשני המקרים פעלו ההנהגות המדיניות בירדן ובישראל לסיום הדיונים בלא החלטות שהיו עלולות לגרום נזק מדיני כבד.

הוויכוח גלש, למרות ההתערבות המדינית, גם למישור הדיפלומטי כאשר בימים האחרונים שחררו שגרירי ישראל וירדן הצהרות על הנעשה בירושלים. שגריר ירדן, הנסיך זייד רע'ד (שבינתיים גם הודיע על פרישתו מהתפקיד) הצהיר ב-2 באפריל במועצת הביטחון (שבה ירדן חברה זמנית ב-5-2014), כי פעולות של חברי הממשלה והכנסת ממפלגות הימין מהוות "אתגר ואיום לירדן". הוא מנה בין הפעולות "חדירות למתחם הר הבית", "חפירות בלתי חוקיות ופולשניות", ושיקום קיר של מסגד אל-אקצה "ללא קבלת אישור של הצד הירדני". תשובת שגריר ישראל, במכתב למזכ"ל האו"ם ציינה את סעיף 9 בהסכם השלום בין ישראל וירדן ופרטה את מאמצי ישראל להרגיע את הרוחות במרחב הר-הבית.

במישור אחר, הזוכה לפחות חשיפה תקשורתית, מפתחות ירדן וישראל מערכת יחסים הנשענת על אינטרסים כלכליים משותפים ועל הצורך להתמודד עם אילוצים מדיניים-בטחוניים שנוספו כתוצאה מהטלת האוחזת באזור מזה שלש וחצי שנים. ההסכמים בנושא המים והגז הטבעי שנחתמו בחודשים האחרונים בין ישראל, ירדן וחברות הפועלות בתחומים אלו בשתי המדינות, מצביעות על מגמה חשובה ועל יכולת המנהיגות המדינית בשתי המדינות לבור את האינטרס המדיני מתוך הניסיונות הפרובוקטיביים לפגע במרקם יחסים זה. גם במישור הביטחוני מתחזק שתוף הפעולה במיוחד לאור האתגרים החדשים שיוצר המצב בסוריה והנטל הכבד שהוא מטיל על מערכת הביטחון הירדנית, המנסה לאטום את הגבול המשותף עם השכנה הצפונית.

צריך גם לציין שלהקפאתו של תהליך המשא ומתן בין ישראל והפלסטינים עלולה להיות השפעה ממארת על יחסי ישראל וירדן. דוגמה לכך היא מאמרו של מי שהיה שר החוץ הירדני קאמל אבו-גיאר בעתון "ג'ורדן טיימס" (28 באפריל 2014), שבו הוא תוקף את ישראל בצורה ארסית תוך שימוש בציטוט מתוך "מייין קאמפף" של היטלר ומאשים אותה בהכשלת מאמציו של מזכיר המדינה האמריקאי ג'ון קרי. המשטר בירדן מגלה רגישות לשינויים במערכת היחסים בין ישראל והפלסטינים והיעדר תהליך מדיני ביניהם, ובוודאי אם הקיפאון המדיני יתדרדר לאלימות, מעוררים חרדה בעמאן. ירדן הרשמית לא יצאה מגדרה עם השגת הסכם הפיוס בין הפלגים הפלסטינים וראש ממשלתה הסתפק באמירה בטלוויזיה, כי ארצו מגבה את ההסכם. יחסיה המורכבים של ירדן עם תנועת "האחים המוסלמים" ובמיוחד עם הפלג הירדני שלה, מכתיבים זהירות ואיפוק, שאינם יכולים להסתיר את העדפותיו של המשטר ההאשמי ויש להניח שירדן תמשיך לפעול מאחורי הקלעים בניסיון לסייע לאבו-מאזן ולתנועת הפתח.

בשל ההתפתחויות הצפויות בעקבות הקפאת המשא ומתן הישראלי-פלסטיני, התהליך הפוליטי הפנימי במחנה הפלסטיני, המשך המאבק בסוריה והשלכות אפשריות של משבר בעל ממדים אזוריים בהקשר תכנית הגרעין האיראנית, תעמודנה ההנהגות המדיניות של ירדן וישראל בפני אתגרים קשים והן תזדקקנה לגלות איפוק רב בהתנהלות ההדדית. יש חשיבות רבה למאמץ ישראלי לשמר את מערכת היחסים עם ההנהגה המדינית-צבאית של ירדן. גם תגובות ישראליות, מוצדקות כשלעצמן, על פעולות ותגובות שונות של נושאי משרה ירדנים, מן הראוי שתינקטנה מתוך הראיה האסטרטגית של מכלול האינטרסים הישראליים האזוריים.